

Araştırma Makalesi / Research Article

Rouranlarda (Juan-Juanlarda) Kültürel ve Toplumsal Yapı*

Kürşat Yıldırım**

Elvin Yıldırım***

Öz

Rouran (Juan-juan) halkı V. yüzyılın başlarında bugünkü Moğolistan bozkırlarında büyük bir kağanlık kurdu. Yaklaşık 150 yıl yaşayan bu devlet, Asya Hunlarının mirasını sürdürdü. Rouranların tarihi üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmamızda ise onların devletlerini kuruluş süreci, yazısı, dini, hayat tarzı ve toplum yapısı üzerine daha önce az değinilen hususlara dayanarak bazı değerlendirmeler yapmak istedik. Ayrıca yakınlarda Khüis Tolgoi Yazıtı'nı Rouranlara atfeden araştırmacılar çıkınca bazı yeni notlar çıkardık. Buna göre şu konuları ele aldık: i) Rouranların atasının devletin temellerini atma süreci hakkında genelde yapılan "kaçaklar hareketi" değerlendirmesine katılmıyoruz; bozkır gelenekleri dâhilinde ve boy sistemi içinde bir devlet kurma süreci başlamıştır. ii) Rouranlar Çin, Sogd ve Brahmi (eğer Khüis Tolgoi kendilerine aitse) yazıları kullanmışlardır. iii) Rouran idarecileri tek tanrılı bir dine ve Şamanizm'e inanmakla birlikte diğer bozkırlı halklar gibi yöneticiler düzeyinde Buda dinine az da olsa ilgi göstermişlerdir. iv) Rouranlara yönelik Çinlilerin bakış açıları diğer bozkırlı halklara olandan farklı değildir ama Çinliler özellikle onların temiz olmadıkları üzerinde durmaktadırlar. v) Rouranlar geleneksel konar-göçer kültürü devam ettirmektedirler. vi) Diğer bozkırlılarda olduğu gibi Rouran toplumunda da kendine has bir toplumsal yapı ve bir tabakalaşma mevcuttur.

Anahtar Kelimeler

Rouran (Juan-juan), yazı, din, toplum yapısı, kültür, Çin kaynakları.

* Geliş Tarihi: 31 Temmuz 2023 – Kabul Tarihi: 03 Mayıs 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Yıldırım, Kürşat, ve Elvin Yıldırım. "Rouranlarda (Juan-Juanlarda) Kültürel ve Toplumsal Yapı" *bilig*, no. 110, 2024, ss. 157-178, <https://doi.org/10.12995/bilig.11007>.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – İstanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8418-6871
kursat.yildirim@istanbul.edu.tr

*** Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – İstanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7529-1875
elvinyildirim@aydin.edu.tr

Cultural and Social Structure in the Rourans (Juan-juans)*

Kürşat Yıldırım**

Elvin Yıldırım***

Abstract

The Rouran (Juan-juan) people established a great khanate in the steppes of present-day Mongolia at the beginning of the 5th century. This state, which lived for about 150 years, continued the legacy of the Asian Huns. Some studies have been conducted on the history of the Rourans. In this study, we wanted to make some evaluations on the process of the establishment of their state, writing, religion, lifestyle and social structure based on previously little-mentioned aspects. Additionally, with the emergence of researchers attributing the Khüis Tolgoi Inscription to the Rouran, we have made some new observations. We have examined these topics: i) We do not agree with the general evaluation of the “deserter movement” regarding the process of establishing the foundations of the Rouran state by ancestor of the Rourans, Rourans started the process of establishing a state within the scope of steppe traditions and clan system. ii) The Rouran used Chinese, Sogd and Brahmi scripts (if it is belonging to Rouran) iii) Although the Rouran rulers believed in a monotheistic religion and shamanism, they were interested in Buddha religion, like other steppe peoples iv) The Chinese viewpoint towards the Rouran is not different from that of other steppe peoples, but the Chinese especially emphasize that they are not clean v) Rourans also maintain the traditional nomadic culture. vi) There is a unique structure and a stratification in Rouran society, as in other steppes.

Keywords

Rouran (Juan-juan), script, religion, society structure, culture, Chinese sources.

* Date of Arrival: 31 July 2023 – Date of Acceptance: 03 May 2024

You can refer to this article as follows:

Yıldırım, Kürşat, and Elvin Yıldırım. “Rouranlarda (Juan-Juanlarda) Kültürel ve Toplumsal Yapı” *bilig*, no. 110, 2024, pp. 157-178, <https://doi.org/10.12995/bilig.11007>.

** Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, History Department – Istanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8418-6871
kursat.yildirim@istanbul.edu.tr

*** Assoc. Prof. Dr., Istanbul Aydın University, Faculty of Science and Literature, History Department – Istanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7529-1875
elvinyildirim@aydin.edu.tr

Giriş

Türk ve Moğol tarihinin en dikkate değer topluluklarından biri olan Rouranlar (Juanjuanlar) yayıldıkları sahalar ve tesirleri itibariyle ayrıntılı araştırmalara konu olmayı hak etmektedirler. Türklüğün esasen Töles (Gaoche) boyları hâlinde bölük pörçük yaşadığı çağlarından biri olan V. yüzyılın başı ile VI. yüzyılın ilk yarısında Türklerin kutsal merkezinde, bugünkü Moğolistan'ın Orhun Vadisi'nde hâkim olan bu halk, bölgedeki bütün boy ve topluluklar üzerinde hüküm sürmüş ve VI. yüzyılın ortasında tarihten tamamen silinerek bir daha hiç zikredilmemiştir. Çok geniş bir sahada kudretli bir devlet kuran Rouranların tarihte iz bırakmamaları mümkün değildir. Bozkırların kültürel ve etnik şekillenmesinde önemli etkileri olduğu bir hakikattir. Dağınık kütleler hâlinde yaşayan Türkler ve nihayetinde Gök-Türkler, elbette ki yaklaşık yüz elli yıl tebaası oldukları bir güçten az ya da çok etkilenmiştir. Bu tesirlerin bilinebilmesi, bölgedeki etnik tasniflerin yapılabilmesi ve Türk ve Moğol tarihinin bu karanlık devresinin etraflıca öğrenilmesi için Rouranların kültürünü çok iyi anlamak lâzımdır. Daha önce Türkiye'de Rouran tarihine temas eden bir kitap yazılmıştı¹ ancak yer ve bağlam bakımından Rouranların kültürü üzerine çok az bilgi verilmişti. Bu makalemizde ise tamamen kültür üzerine bir araştırma yapmak istedik.

Kültür, insanın insan tarafından kurulmuş ve oluşturulmuş çevresini ifade eder. Maddi ve manevi olmak üzere iki türü vardır. Kültürün sınırları siyasi sınırlardan geniş olabilir. Kültür birliğinin içten, aşağıdan, halktan gelen bütünleştirici bir karakteri vardır (Kurtkan Bilgiseven 15, 17). Bu bakımdan Rouran kültürünün maddi ve manevi unsurları, sadece belli bir döneme, devlete ve coğrafyaya değil, bütün Türk tarihine ışık tutacak bazı özellikler gösterir. Makalemizde “Bozkır Kültürü” çerçevesinde Asya Hunlarının mirası olan geleneksel bozkır sahasını tek bir kağıtlık çatısı altında toplayan Rouranların kültürünün maddi ve manevi unsurlarını bir problem olarak ele almaya gayret ettik. Tarihi üzerine bazı çalışmalar yapılan bu halkın kültürü üzerine bilgiler ve tahliller azdır. Bu münasebetle Rouranlardaki yazı, din, bozkır kültürü, toplum yapısı gibi konular hakkında Çin ana kaynaklarına dayanarak değerlendirmeler yapmak ve bu vesileyle Türk kültür tarihi araştırmalarına bir katkı sağlamak istiyoruz.

Devlet Geleneği

Çeşitli Çin kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Tuoba (Tabgaç) Türkleri Çin'in kuzeyinde, Gobi Çölü'nün ardındaki çorak topraklardaki boyları boyunduruğa almak için askerî harekât yürütürlerken Tabgaç Hükümdarı Liwei'yin (saltanatı 220-277) idaresinin sonlarına doğru, atlı birlikler tuhaf birini ele geçirdiler. Bu kişinin saçları çok seyrekli veya keldi ve gerçek adını unutmuştu. Tabgaç hükümdarı bunun üzerine onun adını yazıp "Mugülü" dedi. "Mugülü", Tabgaç dilinde "başı kel" demektir. Tabgaç idaresine giren Mugülü zaman geçtikçe güçlendi; artık bir köle değil, atlı birlik askeriydi. Tabgaç Hükümdarı Yilu (saltanatı 295-316) zamanında, çok geçmeden hakkında idam cezası kararı verildi, kuzeydeki büyük çöle kaçarak dağların, derelerin arasına gizlendi ve kaçak olarak gizlenen yüzden fazla adamı etrafında toplayıp birleştirdi (Wei Shu 2289; Tong Dian 5378). Daha önce Rouranların bu erken dönemleri üzerine bazı değerlendirmeler yapılmıştır (Yıldırım, *Bozkırın Yitik* 53-56, 60, 70-72). Rouranların atası olan esir kişi Tabgaç toplumu içerisinde yaşamış, devlet idaresinde yüksek mevkilere gelmiş ve bir müddet sonra işlediği bir suç sebebiyle kaçıp çeşitli insanları etrafında toplayarak bir devlet yapılanmasına girişmişti. Bu durumu Türk tarihi boyunca emsallerine nadir rastlanacak bir şekilde "dağa çıkıp" devlet kurma teşebbüsü olarak değerlendirmek lazımdır. Mesela Kül Tigin Yazıtı'nda (Doğu/12-13), Gök-Türklerin devleti tekrar kurmaları şöyle anlatılır: "Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toparlanıp yetmiş er olmuş..." (Ergin 13). Tabgaçların kuzeye doğru genişleme sürecinde ele geçirdikleri bu köle çok büyük bir ihtimalle mağlup ettikleri bir halka mensuptu. Bozkırda mağlup olup her şeyini kaybedenlerin ve tekrar toparlanıp çoğalanların hikâyesine tarih kayıtlarında çokça rastlanır. Gök-Türklerin köken efsanelerinden birinde halkı komşu bir güç tarafından tamamen katledilen küçük bir çocuğun, bir dişi kurt tarafından kurtarılması ve Türklerin bu çocuktan tekrar türemeleri anlatılmaktadır. Bu durum tarih boyunca acımasızca uygulanan bozkırdaki boy mücadelelerini yansıtmaktadır. Cengiz Han henüz Temuçin adlı küçük bir çocukken babası Tatarlar tarafından zehirlenmiş, bunun ardından bütün halkını ve varlığını yitirmişti. Anası onu yabancı soğanlarla, bitki kökleriyle besleyip büyütmişti. Bununla birlikte Mugülü'nün hareketini bir "kaçaklar hareketi" olarak değerlendiren, onun temelde dışlanmış ve serbest hareket etmek isteyen çeşitli boylardan

yerlileri idaresi altında toplamış olduğunu düşünen araştırmacılar da vardır (Drobışev 26) ki buna katılmak mümkün değildir. Nitekim bozkırda boylar olağanüstü vasıflarla donanmış karizmatik liderlik gösteren bir kaçağın peşinden kolay kolay gitmez. Üstelik Wei Shu'daki bir diğer kayda göre ise Mugülü bu adamları Töles Hetulin boyu altında toplamıştı (Wei Shu 2289). Bozkırda boylar kut sahibi olan, soyluluk taşıyan beyin idaresi altında toplanır. Yine bu teşkilatlanma boy disiplini içerisinde, sistemli olur. Bozkırda kaçaklarla devlet kurulmaz. Bu ise Mugülü'nün karanlık geçmişte, Tabgaçlar tarafından esir edilmeden önce bir bey olduğuna delalet eder. Öte yandan, Rouran Kağanı Anagui 520'de Tabgaç İmparatoru Yuan Xu'nun huzuruna çıkıp “kulunuzun ataları Ulu Tuoba (Tabgaç)lardan gelmez” demiş ve imparator da “biz artık bunu biliyoruz” (Wei Shu 2299; Bei Shi 3259) diye cevap vererek bu durumu onaylamıştır. Mugülü'nün ölüm cezasıyla karşılaşarak bozkıra kaçtığı vakitlerde kendi boyundan koptuğuna dair yorumlarda (Klyastorniy ve Savinov 55 vd.) ise haklılık payı vardır. Onun Töles Hetulin boyu altında insanları teşkilatlandırdığı kaydı, Tabgaçlara esir düşmeden önceki boyu ile ilgili bir fikir verebilir mi? Bundan şimdilik emin değiliz. Kaldı ki Türk tarihinde devleti kuran sülale/boy dışında başka bir sülale/boydan bir beyin devletin başına geçtiği durumlar olmuştur. Mesela 795'te Uygur Kağanlığı'nın başına geçen Tengride Ülüg Bulmuş Alp Kutluk Ulug Bilge Kağan, kağanlığı kuran Yağlakar ailesinden değil, Ediz boyundandı (Yıldırım, *Uygur Kağanlığı* 70). Nihayetinde Rouranların köklü bir devlet kültürünü devam ettirdiği, bir “kaçaklar hareketi” neticesinde kurulan bir siyasi yapı olmadığı kanaatindeyiz.

Yazı

Rouran'ların dili üzerine daha önce bazı değerlendirmeler yapılmış, onların dilinin Türkçe olabileceği üzerinde durulmuş, bununla beraber onların kendilerine ait herhangi bir yazılarının bulunmadığı söylenmişti.²

Rouranlar yabancı yazılar kullanmışlar mıydı? Onlara atfedilebilecek yabancı dilde yazılar var mıydı? Bu konuda bazı bilgiler vardır. Onlarla ilgili Çin kaynaklarında “*ordu nizamında yazıyla kayıt tutma yoktu. Generaller ve komutanlar koyun tezeğiyle ordudaki askeri sayar ve sonra ağaca hakkederdiler*” (Wei Shu 2290; Bei Shi 3250; Tong Dian 5378) denilmektedir. Buna karşılık 492-493'te Shen Yue tarafından yazılan hanedan tarihi Song Shu'daki kayda göre “*Yazı bilmezlerdi, işleri ağaca hakkederdiler, sonraları yavaş yavaş yazıyı*

bildiler, bugüne gelindiğinde hayli okuryazarları (bilginleri) vardır” (2357). *Song Shu*'daki bu kayıttan onların hangi yazıyı bildiklerini öğrenmek zordur. Ancak bunun Çin yazısı olması galip bir ihtimaldir. Bei Shi'daki bir kayda göre Anagui kendisine gönderilen Çinli elçi Qun Yutan'ı alıkoymuş, onu en yakınında tutmuştu. Qun Yutan da kağana Çin devlet düzeninin nasıl olduğunu öğretmişti (*Bei Shi* 3265). Bu esnada Çince yazı kullanılmış olabilir. Nitekim Ye. İ. Kışanov'a göre Anagui'nin sekreteri olan bu kişinin dış politika yazışmaları Çince olmalıydı. Üstelik Kışanov Rouranların Kuzey Çin ile ilişkilerini geleneksel Çin diplomasisi çerçevesinde yürüttüklerini düşünmektedir (113).

Rouranların kullandığı bir diğer yazının Sogd yazısı olduğu öne sürülmektedir. Moğol araştırmacılardan L. Çuluunbaatar Moğollar arasında Sogd yazısının yayılmasının, Rouran Kağanlığı zamanda görüldüğünü (Çuluunbaatar 47); Ts. Şagdarsüren ise Moğolların yazılarını Uygurlardan değil, VI.-VII. yüzyıllarda Uygurlarla beraber Sogdlardan aldıklarını ve hatta Uygurlardan bir yüz yıl önce bu yazıyla tanıştıklarını (Şagdarsüren 25) düşünmektedirler. Bununla birlikte Sogd yazısından türetildiği söylenen Uygur yazısının Moğol İmparatorluğu devrinde görülmeye başlandığı genel olarak kabul edilir.

Bazı araştırmacılar, yakınlarda üzerinde yeni çalışmalar yapılan Khüis Tolgoi Yazıtı vesilesiyle Rouran döneminde Brahmi yazısının kullanıldığını düşünmektedirler. 1967 yılında Moğolistan'daki Bulgan aymagda L. Luvsanbaldan, U. Zagdsüren, D. Tsend gibi bilim insanlarının bulunduğu 140 cm uzunluğundaki bir taş yazıt bilim dünyasının ilgisini çekti. 1972'de Moğol bilim insanı M. Şinekhüü yazıtı yerinde inceleyerek bunun V.-VII. yüzyıllara, Rouran dönemine ait Türkçe olmayan, Brahmi harfli Hint dinine ait bir yazıt olduğunu bildirdi ve bunun eski Moğolca olup olmadığını sorguladı. Ayrıca yine 1972'de M. Şinekhüü ve D. Tseveendorj yazıtın yakınlarında üzerinde birkaç yazı bulunan bir heykel buldular (Tömörtogoo vd. 140-141). Yazıtı 1975'te D. Navaan, Ulaanbaatar'daki tarih müzesine getirdi. Khüis Tolgoi Yazıtı 2019'da Moğolistan Meclisine taşındı. Bazı araştırmacılara göre yazıtın dili, bir Moğol dil ailesine aittir ancak Rouran veya Tuoba devlet diline mi yoksa o esnada Tula vadisine hâkim olan boyun diline mi ait olduğu belli değildir (Maue ve Ölmez 79). Öte yandan bu yazıtta adı geçen Niri Kağan'ın Sogdça yazıtı Uygur Özerk Bölgesi'nde,

İli'deki Mongolküre'de bulunmuştur. Burada insan heykeli üzerine oyma yöntemiyle yazılmış bir yazıt bulunmaktadır (Alyılmaz, “Eski Türkler” 6); yazıtta Mukan Kağan'ın torunu Niri Kağan'ın tavşan yılında (595) büyük kağan olduğu kaydedilmektedir.³ A. Vovin'e göre ise yazıt Moğolca “Rouran dili”ndedir ve 604-620 yıllarına tarihlenir.⁴

Yazıttaki Niri Kağan'ın 595-604 yıllarında iktidar mücadelesi yürüten, nihayetinde Tölesler tarafından öldürülen Niri (Çin kaynaklarında Niri 泥利) olması çok büyük bir ihtimaldir. Kendisi kudretli Mukan Kağan'ın torunuydu. Niri otağını yukarıda zikredilen Mongolküre'de kurmuş, yazıtını da orada diktirmişti. Peki, Khüis Tolgoi Yazıtı'nı diktiren kimdi? Yapılan son değerlendirmelere bir göz atalım. T. Ōsawa, Khüis Tolgoi Yazıtı'nın Taspar Kağan'ın oğlu olup babasının ölümünden sonra iktidar mücadeleleri yürüten, Tula Irmağı kıyılarına yerleşen ve Sui Shu'da “Anla” ve Bugut Yazıtı'nda “Umna” olarak geçen kişi tarafından diktirildiğini düşünmektedir (Ōsawa, Birinci Eski Türk Kağanlığı'nda 69-70). É. de la Vaissière'ye göre de yazıtı diktiren Uygur İlteberi *Pusa* idi, bu *Bodhisattva*'nın karşılığıydı, onun Buda dininde olduğunu gösteriyordu. Khüis Tolgoi'daki bu kişi ölmüş ve Buda olmuştu. 20 yıl önce Niri Kağan'ın mağlup edilmesinde büyük bir rol oynamış olmalıydı. Araştırmacıya göre Khüis Tolgoi Yazıtı, kuzeyde Töles boyları arasında Uygurların başa geçişini gösteriyordu. Brahmi yazısının ve bir Moğol dilinin seçilmesi Türk kağanlarının epigrafik tercihlerinden açık bir uzaklaşma ve Rouran Kağanlığı'nın saygınlığına geri dönme çabasıyla açıklanabilirdi (La Vaissière 315-319). Napıl Bazilhan, Gök-Türk kağanlarıyla Moğollar arasında kan bağıyla akrabalık kurulduğundan kağanların Brahmi harfli böyle bir yazıt diktirdiği düşüncesindedir.⁵ R. Mönkhtulga ise Doğuz Oğuzların merkezinin uzağında olmayan yazıt alanıyla ilgili Pugu boyu üzerinde durmaktadır.⁶

Yazıt Rouranlara mı ait? Öncelikle bunu diktiren kişinin kimliğini tespit etmek şimdilik zordur. Ōsawa'nın Umna Kağan üzerinde durması kronolojik olarak biraz zorlamadır, yazıtta Mukan'ın torunu Niri geçmektedir. Vaissière'nin Pusa üzerinde durması ise bir tahmindir, nitekim Pusa = Bodhisattva şeklinde bir eşleştirme sadece bir yorumdur. Pusa'nın siyasi ve askerî faaliyetleri⁷ dışında kendisiyle ilgili hiçbir bilgiye sahip değiliz; ayrıca yazarın Tula kıyısında yazıt dikenlerin “Rouran Kağanlığı'nın saygınlığına geri dönme çabası”nda olduklarına dair yorum, bozkır tarihinin gerçeklerine

uygun değildir ve hatta Rouran gibi tamamen kılıçtan geçirilen ve eski azılı düşman olan bir halkın sahip çıkılacak bir geleneği olması da pek mümkün değildir. Öte yandan Gök-Türk Kağanlığı kurulduktan sonra Rouranların bütün idarecilerinin öldürüldüğü, 555 yılında ise son Rouran Kağanı ve onun altındaki 3 bin küsur adamın Gök-Türkler tarafından tamamen katledildiği ve onların küçük çocuklarının ise köle yapıldığı (*Bei Shi* 3267) Çin kaynaklarında çok açık bir şekilde kaydedilmektedir. Bu tarihlerden sonra ortada bir hanedan ailesi, boy beyi vb. kalmamıştır. Onların köle çocuklarının böyle işe girmesi düşünülemez. Yazıtları kağanlar diktirir kanaatindeyiz. Dolayısıyla Khüis Tolgoi Yazıtı'nın Rouranlar tarafından diktirilmesi biraz zor gibi görünmektedir. Bunun Rouran döneminden kalmış olması da pek muhtemel değildir. Yazıtta “Türklerin Kağanı” gibi ifadeler vardır. Dilinin Rouran diline ait olmasıyla ilgili bilimsel çalışmalar ise devam etmektedir.

Yazıtın dilinin, Orhun Yazıtları'nın dilinden farklı olması bir Rouran ihtimalini doğurmaktadır, ancak bu sadece dile getirilmesi gereken bir gelişmedir. Yazıtın bir boyun kendi lehçesinde yazılmış olması da imkânsız değildir. Son tahlilde, eğer böyleyse Rouranların Brahmi yazısını da kullandığı düşünülebilir. Nitekim birazdan temas edeceğimiz gibi Rouran idareci sınıfı galiba Buda dinine ilgi göstermişti, bu yüzden Brahmi harfli böyle bir yoğun dini motifi bir yazıtın ortaya çıkması çok az da olsa ihtimal dâhilindedir.

Din

İbrahim Kafesoğlu'na göre eski bozkırlı Türklerin inançlarının üç temeli vardı: Tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü ve Gök-Tanrı dini (Kafesoğlu 302-314). Bu inanç esasları bozkır sahasındaki diğer boy ve topluluklar için de büyük ölçüde geçerlidir. Bozkırlılar genelde tek Tanrı'ya inanırlar. Bunun yanında modern araştırmacıların Şaman dini, Şamanizm gibi adlar verdikleri pratikler de vardır; kimileri bunu din olarak kabul eder, kimileri günlük hayattaki pratiklerin bütünü olarak değerlendirir ve kimileri ise bunu şifa verme-büyü yapma faaliyetlerine indirger. Bütün bu görüşlerin haklı olduğu yönler vardır. Mesela eski Kırgızlarla ilgili Çin kayıtlarında onların büyücülerine “kam” dedikleri kaydedilmektedir (Yıldırım, Yeni Tang Kitabı'ndaki 50). Peki, Rouranlar hangi dine inanıyordu? Bu konuda kaynaklar susarsa, onların hayat tarzları ve yaşayışları hakkındaki

ayrıntılardan yola çıkarak günlük teorik bilgilerle onların da eski bozkır dinine mensup olduğunu düşünebiliriz. Onlar da tek Tanrı'ya tapar, atalara büyük saygı gösterir, tabiat kuvvetlerine inanırlardı; ayrıca Şaman pratiklerini de yürütürlerdi.

Rouran inancında atalara saygı gösterisine örnekler verilebilir. Onlara atfedilen bazı arkeolojik kalıntılar da vardır. Moğolistan'da, Ulaanbaatar yakınlarındaki bugünkü Khustai Vadisi'nde yer alan "Öngüt" anıt alanı, Moğol arkeolog D. Bayar'a göre Rouranlara ait olabilir. Tula Irmağı kıyısında yer alıp, "Öngüt" adı verilen bu anıt alanı kompleks bir mimariye sahiptir, sur ve hendekle çevrilidir, köşeleri yuvarlatılmış dörtgen alandır. İçeri yerleşimde dört büyük levhadan oluşan bir taş kutu-sunak vardır ve alanda taş heykeller ve balbal taşları bulunur. Zamanla yok olmuş ahşap bir odanın varlığı düşünülür. Bayar'ın düşüncesine göre Öngüt anıt alanı eski Türk anıt alanlarından daha ilkeldir, Türk anıt alanlarındaki yazıt geleneği burada henüz yoktur ve bu yüzden bu alan Türk döneminden önceye tarihlendirilmelidir (Tivanenko, 67). Meşhur arkeolog Bayar'ın tecrübelerini göz önünde bulundurmamız lazımdır ancak Töles boylarının yoğunlaştığı Tula kıyılarında Rouran kağanlarının anısına bir anıt alanı oluşturulduğunu söylemek için daha çok belgeye ihtiyacımız vardır.

Rouranlarda Şamanlığa dair çok açık bir kayıt vardır. Buna göre Chounu, Rouran Kağanı olduktan sonra Zuhui adında bir oğlu aniden kayboldu. Çok üzülen kağan onu bulabilmek için her yola başvurdu. Shidouhundiwan adında yirmili yaşlarda bir kadın vardı. Büyü ve tabiatüstü varlıklar ile hastalıkları iyileştiren bir Şamandı. Bu kadın önceleri Chounu'nun itimadını kazanmıştı, otağa girip çıkıyordu. Bu, çocuğun göğün üstünde olduğunu söyledi. Bir gece Zuhui adındaki çocuk aniden otağın ortasında görüldü, kağan onun göğün üstünden geldiğine inandı. Chounu ve ailesi herkes çocuğa sarıldılar, herkes çok mutlu oldu. Chounu, Rouranları toplayıp Shidouhundiwan'ı kutsal kadın ilân etti ve onu eş olarak alıp Hatun yaptı. Kağan bu güzel kadını hep yanında tuttu, onu çok sevdi, onun her sözüne inandı ve her dediğini yaptı. Bu yüzden kağanın idaresindeki memleket karmaşa içine düştü. Böylece yıllar geçti, Zuhui büyüyünce annesine şöyle dedi: "*Ben hep Shidouhundiwan'ın evindeydim, göğün üstünde değil. Göğün üstündeki onun dinidir*". Çocuk ve annesi durumu kağana söyledilerse de kağan şöyle dedi: "*Shidouhundiwan, uzaktaki işleri aynaya bakar gibi*

görebiliyor, inanmamak mümkün değil, iftira etmeye gerek yok”. Büyücü kadın bu durumdan çok korktu ve kağanı çocuğun üstüne saldırtıp öldürttü. 520 yılında ise Chounu’nun anası, büyücü kadını vurdurarak öldürttü (Wei Shu 2298; Bei Shi 3258; Yıldırım, Bozkırın Yitik 37 vd.). Bu kayıttan anlaşılacağı gibi toplumda etkili olan ve hatta zaman zaman devleti, idarecileri yönlendiren bir Şaman figürü vardır. Zuhui adlı çocuğun göğün üstündeki dinden bahsetmesi de manidardır. Bahaeddin Ögel’e göre Türkler göğe daha fazla önem veriyorlardı. Tek bir gök yoktu, gökler vardı ve yeri ve göğü yaratan Tanrı bütün göklerin üstünde ve kendi göğündeydi (Ögel, Dünden Bugüne 698-705). Bir diğer konu aynı kağan Chounu’nun 511 yılının IX. ayında, shamen (沙門) unvanlı Hongxuan’i Wei sarayına elçi olarak göndermesi ve inci bezeli heykel (veya inci gibi eşyalar) sunmasıdır (Wei Shu 2297). Ramstedt, shamen (沙門)’in, askerî komiser veya müfettişlik vazifesi yapan bir memuriyet unvanı olduğunu söylemektedir (63-64). Buna karşılık gönderilen elçinin Çin kaynaklarındaki shamen (沙門) unvanı Şaman olabilir mi? Bu ihtimal daha önce dile getirilmişti (Yıldırım, Bozkırın Yitik 82). Şamanizm üzerine dünyanın en önde gelen araştırmacısı Mircea Eliade, Şaman sözünün Buda dininin bozkırlarda yayılmasıyla Sanskrit *śramaṇa* sözünden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Mesela bir Tohar metninde söz *šamāne* olarak geçmektedir (Eliade 495-496). Şaman sözünü bozkırlıların ilk kez ne zaman kullanmaya başladıklarını tespit etmek çok zordur. 511 yılında Rouranların gönderdikleri elçi bozkır dünyasındaki bir *šaman* mı yoksa bir Budacı *śramaṇa* mı idi? Chounu 508’de kağan oldu. Kendisinin Şaman kadın Shidouhundiwan’ın etkisine ne zaman girdiğini bilinmiyor ancak, 511’de bu Şamanın devlet idaresinde etkili olduğu düşünülebilir, dolayısıyla gönderilen elçinin de bunun gibi “şaman” unvanlı olması mümkündür. Öte yandan gönderilen hediye inci bezeli bir heykel⁸ olabilir; ancak bunun bir Buda heykeli olduğuna yönelik nasıl hüküm verebiliriz? Bazı araştırmacılar bunun mutlaka bir Buda heykeli olduğunu düşünmektedir (Drobişev 30). Eğer böyle ise gönderilen elçi bir *šaman* değil ama Budacı bir *śramaṇa* olabilir. Bu durumda Rouran idarecileri arasına Buda dininin girdiği yorumu yapılabilir ancak bu durumda da ihtiyatlı olmak gerekir, çünkü Tivanenko gibi araştırmacılara göre Rouran “şaman ülkesi”ne Buda dininin nüfuzu, Şaman kadın Shidouhundiwan’ın ölümünden (520’de öldürülmüştü) sonra meydana gelmişti. Araştırmacıya göre bundan sonra Rouranlar arasında Tarım Havzası’ndaki Hoten,

Karaşar, Kaşgar şehir devletlerinden gelen yeni öğretiler yayıldı. Sanskrit dili o esnada bozkırlarda popülerdi (Tivanenko 66). Yine Tivanenko'ya göre Rouranlarda Buda dininin varlığına dair bazı arkeolojik kalıntılar da vardır. N. Ser-Ojav, Arjalgalant sumda, “taş adam” (Моғолca: lovkh, ловх) olarak adlandırılan bir heykelden bahsetmektedir. Yerli halk bu heykel karşısında eğilmektedir. Gonçig-İşvanjil gibi bazı lamalar, Tibetçe “lokha noyoyen'-ni bsans şes-bya-bya bşugs-so” (Лоха ноёень-ни бсанс шэс-бя-бя бшугс-со) gibi metinler yazmışlardır. Buna göre Sanskritçe “lukha” yani “insan” veya “Buda” sözü vardır. Bu yüzden yazara göre bu taş heykel muhtemelen bir Hintli keşişe aittir ve galiba Rouran (veya Gök-Türk) (V-VII. yy) çağına tarihlenmektedir (Tivanenko 67). Buna karşılık bu örneğe de ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Lama Budacılığına inanan Moğolların, kutsal addettikleri taş heykel, balbal, yazıt gibi kalıntılara mavi çarput bağlayarak dua etme gelenekleri vardır. Bir taş heykele “lovkh” denilmesi ve bunun Sanskritçe “adam” veya “Buda” anlamına gelmesi, “ters bir kronoloji”den kaynaklanıyor olabilir, yani bu kalıntıyı bölge insanının, ilgisi olmasa da bir Buda heykeli olarak benimsemesi gayet mümkündür. Mesela Şiveet Ulaan anıt alanındaki heykellerin de bölge insanı tarafından taşındığı, çeşitli pratiklerde kullanıldığı ve nihayetinde yetkililer tarafından tekrar anıt alanında toplandığı bilinen bir hadisedir. Yine de Rouranlarda, tıpkı halefleri Gök-Türklerde olduğu gibi, Buda dinine doğru bazı meyillerin olduğuna dair işaretler vardır. Geleneksel bozkır devletleri, Çin'den gelen veya uğradıkları takibatla kaçan Buda rahiplerini zaman zaman himaye etmişlerdir. Bunun en açık örneği Taspar Kağan zamanında görülmektedir⁹. Eğer Khüis Tolgoi Yazıtı'nın Rouranlara ait olduğu kesinleşirse, yazıttaki Bodhisattva, yeniden doğma gibi öğeler vesilesiyle (Avirmed 85) onların bazı Buda dini geleneklerine sahip oldukları görülecektir. Rouran topraklarına seyahat eden bazı Budacı keşişler olmuştur. Mesela Kuzey Hindistan'daki Udyānalı keşiş Narendrayaśas 552 yılında Rouran topraklarında seyahat etmiş ancak Gök-Türklerin hareketine denk geldiği için ülkesine geri dönmüştü (*Foguang Da Cidian* 3027).

Rouranlarla ilgili Çin kaynaklarında olağanüstü güçlere sahip, rüzgâra ve kara hükmeden insanlardan (Şamanlardan?) bahsedilmektedir: “Bu ülke yeteneklilerin Gök'e kurban kesmesi/Gök'e tapınmasıyla rüzgâra ve kara hükmedebilir, önde güneşli açık hava karşılar, arkada çamur akıp gider, bu yüzden onların savaşlarda yenilmelerinde kovalamak mümkün olmaz.

Denir ki, Çin’de bu iş olsa, güneş bulutlarla kaplanır, yağmur yağmaz, bunun sebebi sorulduğunda ılıman havadan derler” (*Liang Shu* 817). Türk tarihiyle ilgili kaynaklar ile destan ve efsanelerde bu tür olağanüstü güçleri olan insanlardan bahsedilir. Bunlar belki de Şaman idiler. Benzer kişiler aynı dönemde Yuebanlar arasında zikredilmektedir: “Yine denir ki Yuebanların ülkesinde büyük bir yetenek vardır, Ruanruanlar gelip yağma ve talan yaptıklarında bu yetenek sağanak yağmur yağdırabilir, büyük kar fırtınası çıkarabilir ve sel oluşturabilir” (*Wei Shu* 2269). Böylece işgal için gelen Rouranlar büyük kayıplar veriyorlardı. Bilindiği gibi Gök-Türklerin atalarından birinin de bu tür yeteneklerinden bahsedilmektedir. Gök-Türklerin menşe efsanesine göre onların ataları Hunların kuzeyindeki Suo Devleti’nden gelmemiş. Bu devletin başında 17 erkek kardeşi olan Abangbu varmış, kardeşler dışı kurttan gelmemiş. Devlet saldırıya uğrayıp yıkılmış. Kardeşlerden biri Nizhinishidou imiş, o farklı yeteneklere ve tabiata sahipmiş, rüzgâr estirebiliyor ve yağmur yağdırabiliyormuş (*Zhou Shu* 908). Kaynaklardaki bu anlatılanlar bir kişinin devlet ve askerlikle ilgili faaliyetleridir, kişisel bir büyü işi değil; nihayetinde toplumun, halkının bir kısmının canı söz konusudur. Dolayısıyla teorik olarak bu tür güçlere sahip olanların veya benzer işleri yürüten Şamanların Rouran Kağanlığı’nda devlet işlerinde etkili olabilecekleri de düşünülebilir. Nitekim geçmişte bu durumun mevcudiyetini gösteren bazı tarih kayıtları da vardır. Cüveynî’nin (ölm. 1283) *Tarih-i Cihan Güşâ’sına* göre yazarın döneminde dahi İdikut Uygurlarında devlet adamları Şamanlara inanır, önemli bir işe başlamadan önce onlara danışır ve onların olumlu görüşünü almadan işe başlamazlardı (Alaaddin Ata Melik Cüveynî 104).

Bozkır Kültürü

Rouranların hayat tarzlarıyla ilgili Çin kaynaklarında kaydedilenler, diğer bozkır halklarına dair anlatılanlarla benzerlik gösterir:

i) Keçe çadırlarda yaşam, su ve ot kaynaklarına göre göç etme: “Onların şehirlerinin etrafını çeviren surları yoktu, suyun ve otun arkasından gidip hayvanlarını yetiştirirler ve çadırlarda yaşarlardı” (*Liang Shu* 817); “yaşadıkları topraklarda hava erken soğurdu. Keçe bezden yapılmış çadırlarda yaşarlardı” (*Nan Qi Shu* 1023); “Rouranların yaşadıkları şehirlerin etrafında surlar yoktu, suyun ve otun peşinden giderek hayvanlarını yetiştirirler, taşınıp göçtükleri yere evleri olan keçe çadırlarını götürürlerdi” (*Song Shu* 2357). Bu

kayıtlar bütün eski bozkırlılar için klasik ifadelerdir. Rouranlarla ilgili *Liang Shu*'daki bir kayıтта şöyle denilmektedir: “Tianjian saltanat devresinde (502-519) (Rouranlar) Dinglingleri mağlup etmeye başladılar, eski topraklarına döndüler. Bir surlu şehir inşa etmeye başladılar, buna Mumo 木末 şehri (城) adını verdiler” (*Liang Shu* 817). Bu şehrin nerede olduğu bilinmemektedir, buna atfedilebilecek bir harabe yoktur. Bununla beraber biz bunun Gök-Türk ve Uygur dönemlerindeki diğer örneklerde olduğu gibi esasen askeri maksatlarla kurulmuş bir tür garnizon olduğunu düşünüyoruz.

ii) Çin'e hayranlık duyma iddiası: Çin kaynakları bozkırlıların daima Çin'e hayranlık duyduklarını yazarlar. Hunlar döneminden beri bozkırdaki devlet adamları bu şekilde tasvir edilir. Modu'nun oğlu devletinin bütün kudretine rağmen Çin'e özeniyordu. Rouranlarda da benzer durum görülür. Mesela 477'de Tuoba (Tabgaç) sarayına gönderilen *Biba* adlı elçi altınlara, yeşim taşlarına, işlemeli eşyalara, daha önce hiç görmediği şeylere bakıp şöyle der: “Büyük devlet müreffeh ve güzeldir, bir ömrümde görülmemiş şeyler” (*Wei Shu* 2296). Son kağan Anagui, kendisine gelen elçi Qun Yutan'ı alıkoyup onu en yakınında tuttu. Anagui “Çin'e hayran olduğundan” memuriyet unvanları ihdas etti (*Bei Shi* 3265). Çinliler bozkırlıların hep kendilerinden bir şey öğrendiklerine inanırlar. Kağanlığı kuran Shelun ile ilgili ifadeler de böyledir: “Taizu, başkâtip (veya imparatorluk sekreteri) unvanlı Cui Xuanbo'ya şöyle dedi: Rouran halkı eskiden aptal olarak adlandırılırdı, her geldiklerinde yağma ve talan yaparlardı. Bugün Shelun Çin'i öğrendi, savaş ve cephe nizamını kurdu...” (*Wei Shu* 2291). Buna göre Çin'e hayran bozkırlılar, devlet kurmayı dahi Çin'den öğrenmişlerdi.

iii) Açgözlülük, ahlaksızlık, pislik yakıştırmaları: Çinliler bozkırlıları daima açgözlü, sürekli kendilerinden bir şeyler koparan insanlar olarak görür ve onları Çin değer yargılarına uymadıkları gerekçesiyle ahlaksızlıkla, doğru olmamakla vb. itham ederlerdi. Tabgaç İmparatoru Xianwen (saltanatı 466-471) onlar için şöyle diyordu: “Rouranlar hayvanlar gibidir, açgözlüdürler ve ahlaksızdırlar” (*Wei Shu* 2296). Diğer bozkırlılar gibi Rouranlara da “açgözlü” denilmesinin sebebi, onların yaptıkları yağma seferleri veya Çin'den aldıkları hediyelerden (veya vergilerden) sürekli daha çok istemeleridir. Mesela *Wei Shu*'nun 35. cildinde Rouranlar için şöyle kaydedilmektedir: “Sonbaharda sürüleriyle hep birlikte toplanırlar, soğuktan kaçınmak için güneydeki ılıman topraklara göçerler, yağma yapmak için” (*Wei Shu* 818). Konar-

göçerlerin yağmacı, asalak bozkırlılar oldukları tahayyülünü esasen modern araştırmacılar üretmişlerdir. Beckwith'e göre stereotip olan bu anlayış aşırı taraflı olan Çin kaynaklarının çarpıtmalarına dayanmaktadır. Bu kaynakların ön yargıları ve iç çelişkileri veya aynı kaynaklarda görülen ve bu bakış açısıyla çelişen daha güvenilir bilgiler göz önünde bulundurulmamaktadır (Beckwith 270-271). Konar-göçerlerin hayat tarzlarının kendilerini fakirleştirdiği, ihtiyaçlarını karşılayamadıkları ve bu nedenle yerleşik çiftçi ve zengin halkları yağmalayıp ihtiyaç duydukları, istedikleri her şeyi elde ettikleri yönündeki düşünceler konar-göçerlere bugünkü araştırmacılar tarafından biçilen “yağmacı”, “açgözlü barbar” modeliyle ilgilidir (Beckwith xxiv). Bu tür düşüncelere göre konar-göçer ekonomisi kendi kendisine yetmez, yerleşik dünyaya bağımlıdır. Konar-göçerlerin hayat tarzları yerleşik çiftçilerden yağmalananlar üzerine kuruludur¹⁰. İbrahim Kafesoğlu'na göre ise konar-göçerlerin kültürü at üzerinde kurulmuş olsa da yalnızca attan ibaret değildir, demir de bunun bir parçasıdır. At ve demir bozkır kültürünün iki temel unsurudur. Doğal olarak farklı bir hukuk anlayışına sahiptir. Başlı başına bir kültür tipi olduğu için din, düşünce, ahlak yönlerinden de tamamlanarak bir manevi değerler birliği meydana getirmiştir. Tarım yapılamayan ancak geniş otlakları bulunan konar-göçerler mecburen hayvancılık yoluna gitmişlerdir (Kafesoğlu 33, 214). Kaldı ki, konar-göçerlerin kısıtlı da olsa tarımla meşgul oldukları bilinmektedir. Arkeolojik kazılar neticesinde Hunlar ve Gök-Türkler dönemlerinde bozkır sahasında çeşitli sulama kanalları, saban demirleri, oraklar, tahıl ambarları vb. bulunmuştur (Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültürü* 88-89). Rouranların da tarımla uğraştıklarına yönelik açık bir Çin kaydı vardır: “Rouran toprağı Mebei¹¹, yüksek ve soğuk, alçaklık değildir, meralar ve sulak alanlar en iyisidir. Yazları kuzey bölgelerinde yaşarlar, hayvanlarını güderler, sürüler ayrı ayrı otlar, tahıl ekilir” (*Wei Shu* 817-818). Yine “522 yılının XII. ayında Rouran Kağanı Anagui, Tuoba (Tabgaç) İmparatoru'na tezkere sunarak tarım yapmak üzere tahıl vermesini istihram etti. *Tabgaç Hükümdarı da ona 10.000 tan tahıl verilmesini emretti*”¹². Kayıtta çok açık bir şekilde “tarım yapmak üzere” (“以為田種”) ifadesi bulunmaktadır. Bunun Rouranlarda tarımın varlığına dair bir delil olduğu görülmektedir. Kıçanov da bu kaydı aynı yönde yorumlamıştır (Kıçanov 112). Bazı arkeolojik çalışmalar da bu tarih kaydını doğrulamaktadır. Moğol arkeolog N. Ser-Ojav, Rouranlardaki tarım faaliyetlerinden bahsetmektedir.

Rouranlara yönelik ahlaksızlık ithamı ise Çin felsefesindeki “yi” (義) ile alakalıdır. Yi, “etik”, “uygun”, “iyi”, “ilke” gibi anlamlara sahiptir (*Ci Yuan* 2496). Çinliler için kendi pratikleri bu sıfatlara haiz, bozkırlılarınki değildir. Mesela MÖ 174 yılında Hun Chanyu’su olan Jiyu döneminde gelen Çinli elçi konuşmaları arasında Hunlarda baba-oğulun aynı çadırda oturduklarını, baba ölünce oğulların analıklarıyla evlendiğini, Hunların başlık ve kuşak takmadıklarını, saray ritüellerini bilmediklerini vb. söylüyordu (Han Shu 3760). Çinlilere göre böyle davranmayanlar “yi”ye uymamış oluyorlardı. Halbuki Kafesoğlu’na göre “barbar konar-göçer” ve “yerleşik çiftçiler” gibi bir medeniyet kademelendirmesi ilmi gerçeklere uygun değildir. Her kültür ve yaşayış tarzı kendi içinde tutarlı bir bütündür; aralarında “kültür değeri” bakımından bir fark yoktur (Kafesoğlu 33).

Çin kaynaklarında Rouranların kültürüne dair diğer konar-göçerlerden farklı olarak “pislik” üzerinde durulmaktadır. Su kaynaklarının kısıtlı olması sebebiyle konar-göçerlerin temizlikleri üzerine ana kaynaklarda bazı kayıtlara rastlanmaktadır. Bununla birlikte bir kaynakta çok açık bir şekilde Rouranların “pis” olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir: “Yuebanlar Ruanruanlarla iyi ilişkiler kurdular, onların hükümdarı binlerce kişiyi toplayıp Ruanruan ülkesine girmeye niyetlendi, Datun ile yüz yüze görüşmek istediğinde. Onların sınırlarından içeri 100 küsur li girdiğinde, onların boylarında insanların elbiselerini temizlemediklerini, saçlarını bağlamadıklarını, ellerini yıkamadıklarını, kadınların eşyaları (kap kacakları) yaladığını gördüler, hükümdar dönüp kendisini takip eden tebaasına şöyle dedi: “Sizler beni kandırıp bu köpek ülkesinin içine soktunuz!”. Böylece derhal geri döndü. Aralarında düşmanlık arttı” (*Wei Shu* 2268-2269). Burada Yuebanlar ile ilgili bir bahiste Rouranların pis oluşlarının dile getirilmesi, kayıt tutan Çinlilerin karşıt bir durumu ifade gayretiyle alakalı olmalıdır. Nitekim Yuebanlar hakkında *Wei Shu*’da şöyle denilir: “Onların gelenek görenekleri, dili Gaoche’larınki ile aynıdır, sadece bunların halkı Hu’lar arasında (en) temizidir. Adetlerinde saç kaş seviyesinde kesilir, krem sürülerek (düzeltilir), pırıl pırıl parlar, günde üç kez yıkanır, ondan sonra yer içerler” (2268). Öte yandan *Bei Shi*’de ise Gaoche’ların temiz olmadıkları vurgulanır (3271). Rouranların pisliğini dile getiren kaydı andıracak bir şekilde Wilhelm Radlov da Altaylıları görünce hayretler içinde kalmıştı. O, 1860-1863 yıllarında çıktığı saha araştırmalarının notlarında şöyle yazmaktadır: “Erkek ve kadınlar, iç çamaşırlarını ancak kullanılamayacak

hale geldikten sonra çıkarırlar, bunlar yağlanarak eski rengi tanınmayacak bir hale gelir ve vücutlarında çürür”; “... buzağı ve koyun postu olup, gelenlerin oturmasına yarar. Uzun müddet kullanıldığı için bunlar hemen tamamıyla yıpranmış ve bundan başka kir ve yağa bulaşmıştır, çünkü üzerinde oturanlar elleriyle yemek yedikten sonra mezkur deriyi ellerini temizlemek için peçete yerine kullanırlar”; “(Altaylılarda) elbise, ev eşyası, tabak, kazan, yatak ve nihayet bütün yurt öyle bir pislik içinde yüzer ki, insanın midesi bulanır... Hatta itikada göre kir ve pislikten selâmet beklenir, temizlik tehlikeli sayılır” (Radloff 278, 284, 315).

Toplumsal Yapı

Rouran Kağanlığı'nı kuran Shelun, devleti ve toplumu askeri esaslara göre teşkilatlandırdı: “*Shelun bundan sonra kuzeye Ruoluo Irmağına göçtü ve askerî düzeni kurmaya başladı. Buna göre ordu (jun 軍) 1.000 kişi oldu ve bir generalin (jiangjun 將軍) idaresine verildi. Zhang 璋 100 kişi oldu ve bir komutana (shuai 帥) teslim edildi*” (Wei Shu 2290; Bei Shi 3250; Tong Dian 5378). N. N. Kradin, Rouran Kağanlığı'nın toplum teşkilatının “askerî hiyerarşi” ilkelerine göre tesis edildiğini (84), Kıçanov ise nüfusun “halk” ve “görevliler-elitler” olarak ikiye ayrıldığını düşünmektedir (113). Bozkırda belli bir soyluluğun var olduğu muhakkaktır. Yabancıların toplum yapısı hakkında tafsilatlı bilgiler veren Çinlilerin bozkırdaki Türkler için yazdıklarından “hayatları çok sadedir”, “herkes askerdir”, “herkes eşittir” gibi neticeler çıkarılabilir. Bu yüzdendir ki eski Türklerin edebî ürünlerinde en baştaki kağandan en alttaki ere kadar her birey kendisini bulmaktadır denebilir (Soysal 48); fakat bir farklılaşma olduğu da hakikattir. Nitekim Faruk Sümer'in “destanların bütün kahramanları ve başlıca şahsiyetleri asilzade sınıfına mensup kimseler, yani beylerdir. Sahne çok defa beylerin zengin dekorlu ordalarıdır. Sahnedeki başlıca şahsiyetler arasında el halkından kişiler yoktur. Hatta halkın herhangi bir hareket ve davranışından bahsedilmez” (418) şeklindeki tespitini iyi değerlendirmek gerekmektedir. “Alplık” ile “beylik”i birleştirme, karizmatik şahsiyeti öne çıkarma ve beyliği ancak yiğitlikle mümkün görme destanlarımızın esaslarındandır. Bu durumu kendi “sosyal teori” sine oturtmaya çalışan Şerif Mardin'e göre ise eski Türklerde tepede bir han veya aşiret başkanının, onun altında aristokrat bir tabakanın (beyler), son olarak da alt sınıfların veya halkın yer aldığı basit bir “tabakalaşma” düzeni vardır (82). Buna karşılık

Orhan Türkdoğan'ın tanımlaması bozkırdaki sosyal bünye için galiba en uygun düşenidir; ona göre bütün eski Türk toplumlarında kesin çizgilerle belirlenmiş bir sınıflaşma ve buna dayanan bir sınıf şuurundan söz açılmaz; ancak sosyal *tabakalaşma* ve *sıralaşma* (*rank*) mevcuttur (12). Dede Korkut Destanları'nda mecliste herkesin oturacağı yerin belli olması bir "orun" meselesidir, orun ise cesaretle, yiğitlikle ve "verme" ile elde edilir. Bu konuda en mühim tespitler Abdülkadir İnan'a aittir (İnan 241-254). Yine toplumda farklı statüde insanların olması gayet tabiidir. Rouran Kağanlığı, eski Hun gelenekleri üzerine kurulmuştu, dolayısıyla toplum yapısı da benzerdi, onlarda da böyle bir tabakalaşma ve sıralaşma elbette ki olacaktır. Buna belki de "devletli" konar-göçer toplum yapısı adı verilebilir.

Sonuç

M.S. X. yüzyıla kadarki geleneksel Türk devlet merkezi olan Orhun'da yaklaşık 150 yıl hüküm süren Rouranlar, Hunlardan Gök-Türklere uzanan köprünün en önemli ayağıdır. Gök-Türklere uzanan ve günümüze kadar gelen kültürün Hunlardan gelen unsurları önemli ölçüde Rouranlar tarafından aktarılmıştır denilebilir. Dolayısıyla Rouran Kültürü'nü çeşitli yönleriyle incelemek, Türk kültür tarihimizdeki bazı meselelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Makalemizde ulaştığımız bazı neticeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Rouranlar büyük bir devlet geleneği mirası üzerine oturmuşlardır. Kimi modern araştırmacıların düşündüğü gibi, imparatorluk boyutundaki Rouran Kağanlığı'nın, nesebi bilinmeyen ve Tabgaçlardan kaçan birinin askerî mekanizması altında toplanan diğer kaçaklarla kurduğu bir yapı olması pek mümkün değildir. Kaçaklar devlet kurmaz, eşkıyalık yaparlar diye düşünüyoruz. Bozkırda yenilip her şeyini kaybedenlerin tekrar toparlanıp çoğalanların hikâyesi ise olmuştur ve yaygındır. Üstelik bozkırlıların, soyu soppu belli olmayan birinin peşine düşüp devlet kurması pek mümkün görünmemektedir. Bozkır kültüründe, idare etme yetkisini Tanrı'dan alan soylu hanedanların kurdukları devletler görülür. Rouranların devlet kuruculuğundaki bu özellik, bozkır kültüründeki daimi bir özelliği göstermesi bakımından önemlidir.

Eski tarihimizdeki büyük bozkır devletlerinin kullandıkları yazılar üzerine genel kabul gören düşünceler hâlâ yoktur. Bunun en önemli sebebi, Gök-

Türklerden önceki Türklerden kalan bir yazının bulunmayışıdır. Bilindiği gibi Gök-Türkler döneminden Sogd, Çin, Türk yazısıyla abideler vardır. Buna karşılık Rouranlarda Çin, Sogd ve son bilimsel gelişmeler çerçevesinde Khüis Tolgoi Yazıtı vesilesiyle Brahmi yazısının kullanıldığı düşünülmektedir. Araştırmamızda yazıtı diktiren kişinin kimliği üzerine yapılan yorumları eleştirerek kesin bir hüküm vermenin zor olacağını belirttik ancak yazıtta zikredilen Niri Kağan'ın 595-604 yıllarında iktidar mücadelesi yürüten, nihayetinde Tölesler tarafından öldürülen Niri olduğu düşüncesinden hareketle, Khüis Tolgoi Yazıtı'nın Rouranlar tarafından diktirilmesinin düşük bir ihtimal olduğu kanaatindeyiz. Üstelik Rouran idarecileri 555 yılında tamamen öldürüldüler, yazıtı dikecek bir Rouran beyi kalmadı. Yazıtın Rouran Kağanlığı döneminden kalmış olması da pek mümkün değildir. Rouranların Sogd yazısını kullandıklarına dair düşünceler sadece bir tahmindir kanaatindeyiz. Belli durumlarda, bilhassa Çinli danışmanlar eliyle Çin yazısı kullanmış olmaları ise kaynakların şahitliğinde gayet mümkündür.

Rouranların diğer bozkırlılar gibi, geleneksel bozkır dinine inandığı en başta kabul edilebilir. Bu ise tek bir Tanrı'ya inanma, "Şamanlık", atalara saygı pratikleri vb.'den müteşekkil bir din idi. Buda dininin de Rouranlar arasında, en azından idareci tabakada ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Araştırmamızda bu iki dinin varlığına dair Çin kaynaklarındaki bilgilerden ve arkeolojik eserlerden veriler sunup yeni değerlendirmeler yapmaya çalıştık.

Bozkırlılar hakkında Çin kaynaklarındaki ifadelerden yola çıkarak edinilen önyargılar tarih literatüründe yaygındır. Araştırmamızda Rouranların kültürü özelinde bu konuda bir katkı sağlamak istedik. Konar-göçer kültürde şehre ihtiyaç yoktur, bunun iktisadi bir gerekliliği de bulunmamaktadır. Çin kaynaklarında zikredilen ve Rouranlara ait olduğu kaydedilen bir şehrin ise daha sonraki örnekleri gibi bir garnizon olması gerekir. Bozkırlılara yöneltilen "aç gözlülük", "pis olma", "ahlaksızlık" ithamları ise büyük oranda Çin düşüncesinden ve yine Çince işaretleri değerlendiren modern araştırmacıların önyargılarından kaynaklanmaktadır.

Araştırmamızda son ele aldığımız husus, Rouranlar özelinde bozkır toplum yapısıdır. Rouranlar da diğer bütün eski Türk ve Moğol toplumları gibi asker-toplum karakterli, soyluluğa önem veren, "sınıflaşmanın" değil ama "sıralaşmanın" görüldüğü bir toplumdur.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu makale İstanbul Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen SBA-2023-39926 numaralı ve “Rouranlarda Yazı, Din, Toplum” başlıklı proje çerçevesinde üretilmiştir. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi’ne teşekkür ederiz.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Açıklamalar

- 1 bk. (Yıldırım, *Bozkırın Yitik*).
- 2 bk. (Yıldırım, “Juan-juan’ların Dili Üzerine-I” 141-148; Yıldırım, “Juan-juan’ların Dili Üzerine-II” 109-118). Eski Türklerde ve diğer bozkırlılarda kullanılan yabancı yazılar üzerine yapılan ayrıntılı bir değerlendirme için bk. (Alyılmaz, “Eski Türkler”).
- 3 bz. (Ösawa, “Historical Significance”).
- 4 bk. (Vovin, “A Sketch” 163). Yazıtın son yapılan İngilizce tercümelerinin (Maue ve Ölmez, 88; Vovin, “An Interpretation” 311; Vovin, “A Sketch” 192) Türkçesi şöyledir: “1-3. Yazıtların Kağanı öldü ve yeni bir Bodhisattva olarak yeniden doğan yeni bir kağan Buda bilgisini bilir, ve söz verir... ülkenin Anaqay, beyleri, boyları durup birlikte dinlediler... 4. Yazıt taşlarına bakıp, Tupa (halkı) günahlarını yok ettiler ve kurtulmuşlara katıldılar 5. ... kağanın eşleri, küçük kardeşleri ve Türklerin kağanı, Niri Kağan 6. Kaideye taptılar, ve ülkenin erkinleri ve toplayıcıları... 7. yeterlidir ve kağanın hakimiyet yıllarının farkına varanlar parlıyordu, ve onun itimat ettiği Tupa 8. sürdü... kurtuluşa hazır bulunanlar... yeni bir Bodhisattva olarak doğmuş olan kağan 9-11. yap... yazıtı... Tupa Kağanı yeniden doğmuştu. Kağanın ülkesinde, (onlar) Türklerin Kağanı, Niri Kağan’ı takip ettiler ve... (O) onları (yönetti). Özgür insanlar olarak mutluymuş, yazıt... memur yazdı...”.
- 5 bk. (Bazilhan, Khüis Tolgoi Biçigt 66’dan aktaran Avirmed 87).
- 6 bk. (Mönkhtulga, Khüis Tolgoi Biçeesiin 160’dan aktaran Avirmed 86).
- 7 bk. (Yıldırım, “Uygur Kağanlığı” 14-15).
- 8 Tercüme bu yönde yapanlar vardır. bk. (Biçurin, *Sobraniye* C. I, 200; Taskin, 279).

- 9 Bunun için bk. (Yıldırım, “Taspar Kagan” 37-52).
- 10 Bu görüşler için bk. (Khazanov).
- 11 Gobi'nin kuzey kısmı.
- 12 *Wei Shu* 2302: “阿那瓌上表乞粟以為田種詔給萬石”.
- 13 bk. (Ser-Ojav 17'den aktaran Drobişev 27).

Kaynaklar

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. *Tarih-i Cihan Güşa*. Çev. Mürsel Öztürk. Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Alyılmaz, Cengiz. *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Alyılmaz, Cengiz. “Eski Türkler Yabancı Dil Biliyorlar mıydı?” *Bezgek*, vol. II, no. 1, 2023, ss 1-31.
- Avirmed, Enkbath. “Kök-Türk Dönemindeki Bazı Moğol Kabileleri.” *Ötüken'den Anadolu'ya Türk-Moğol Tarihinde Yeni Araştırmalar*, ed. Kürşat Yıldırım, Bilge Oğuz, 2022, ss. 79-92.
- Barfield, Thomas. *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*. Cambridge, 1989.
- Beckwith, Christopher I. *İpek Yolu İmparatorlukları*. Çev. Kürşat Yıldırım, ODTÜ, 2011.
- Biçurin, Nikita Yakovleviç. *Sobraniye Svedeniy o Narodah Obitavşih v Sredney Azii v Drevniye Vremena*. C. I. Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950.
- Bazilhan, Napil. “Khüis Tolgoi Biçigt Çuluunu Biçeesiin Khel Bolon Ertnei Türeg Khel.” *Khüis Tolgoin Biçees-1420 Jil, Olon Ulsun Erdem Şinjlgeenii Hurlun Embetgel*. Arkheologiın khürëelën, 2022.
- Bei Shi*. Zhonghua Shuju. 1997.
- Ci Yuan*. Shangwu Yinshuguan. 2002.
- Çuluunbaatar, L. *Nüüdelçin Mongolçuudın Biçig Üsgiyn Soyol*. 2002.
- Drobişev, Yuliy İvanoviç. “Nekotoriye Aspekti Kulturi Juanjuanskogo Kaganata.” *XXXVI Nauçnaya Konferentsiya Obşestvo i Gosudarstvo v Kitaye*, 2006, ss. 26-35.
- Eliade, Mircea. *Shamanism*. Arkana Penguin Books, 1989.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Âbideleri*. Boğaziçi, 2009.
- Foguang Da Cidian*. Beijing Tushuguan, 1990.
- Han Shu*. Zhonghua Shuju, 1997.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Türk Dil Kurumu, 1998.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. Ötüken, 2003.
- Khazanov, Anatoly M. *Nomads and the Outside World*. Cambridge, 1984.

- Kıçanov, Ye. İ. “Gosudarstvo Juanjuaney.” *Pismenniye Pamyatniki i Problemi İstorii Kulturi Narodov Vostoka*. Nauka, 1987, ss. 109-115.
- Klyaştorıny, S. G. – D. G. Savinov. *Stepniye İmperii Drevney Yevrazii*. Filologičeskiy Fakultet Sang-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2005.
- Kradin, Nikolay Nikolayeviç. “Obşçestvennyy Stroy Jujan’skogo Kaganata.” *İstoriya i Arheologiya Dal’nego Vostoka: K 70-Letiye E. V. Şavkunova*, 2000.
- Kurtkan Bilgiseven, Âmiran. *Genel Sosyoloji*. Divan, 1986.
- la Vaissière, É. de. “The Historical Context to the Khüis Tolgoi Inscription.” *Journal Asiatique*, vol. 306, no. 2, 2018, ss. 153-157.
- Liang Shu. Zhonghua Shuju*, 1997.
- Maue, D. – M. Ölmez. “The Khüis Tolgoi Inscription.” *Studia Uralo-Altaica*, no. 52, 2018, ss. 73-89.
- Mardin, Şerif. “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci.” *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, Der. M. Türnöke. İletişim, 2004, ss. 79-118.
- Mönkhtulga, Rinçinkhorol. “Khüis Tolgoın Biçeesiin Baiguulamjiin Tukhai.” *Khüis Tolgoın Biçees-1420 Jil, Olon Ulsun Erdem Şinjilgeenii Hurlun Embetgel*. Arkheologiın khüréelén, 2022.
- Nan Qi Shu. Zhonghua Shuju*, 1997.
- Ôsawa, Takashi. “Birinci Eski Türk Kağanlığı’nda Umna Kağan’ın Güzergâhı ve Onun Oynadığı Siyasi ve Kültürel Rol Üzerine 2007-2008 Yılındaki Moğol ve Japon Ortak Yüzey Araştırmalarına Göre.” *Bulleten*, vol. 60, no. 1, 2012, ss. 59-75.
- Ôsawa, Takashi. “Historical Significance on the Coexistence of Languages, Cultures and Cult-Believes under the Early Old Turkic Kaghanate from the Ötükân Yiş to the Tianshan Regions.” *Naslediye L.N. Gumileva i Sovremennaya Yevraziyskaya İntegratsiia: Trudi IX Yevraziyskogo Nauçnogo Forumu, Posvyaşçennogo 110-Letiye so Dnya Rojdeniya L’va Nikolayeviça Gumilev*, 2012, ENU, ss. 1-16.
- Ögel, Bahaeddin. *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001.
- Ögel, Bahaeddin. *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Türk Tarih Kurum, 2003.
- Radloff, Wilhelm. *Sibirya’dan*. C. II, çev. A. Temir Maarif, 1956.
- Ramstedt, Gustaf John. “Alttürkische und Mongolische Titel.” *Mémoire de la Société Fino-Ougrienne*, no. 55, 1951, ss. 59-82.
- Ser-Ojav, N. *Drevnyaya İstoriya Mongolii (XIV v. do n.e.-XII v. n.e.)*. 1971.
- Song Shu. Zhonghua Shuju*, 1997.
- Soysal, M. Orhan. *Eski Türk Edebiyatı Metinleri*. Milli Eğitim Bakanlığı, 2002.

- Sümer, Faruk. “Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler.” *AÜ DTCF Dergisi*, vol. XVII, no. 3-4, 1959, ss. 357-456.
- Şagdasüren. Ts. *Mongolçuudın Üseg Biçigiyn Tovçoon*. Urlakh Erdem, 2001.
- Taskin, V. S. *Materialı po İstorii Drevnih Koçevih Narodov Gruppı Dunghu*. Nauka, 1984.
- Tivanenko, A. V. *Drevniye Svyatilişça Vostoçnoy Sibiri v Epohu Srednevekovya*. Nauka, 1994.
- Tong Dian*. Zhonghua Shuju, 2003.
- Tömörtogoo, D., D. Zayabaatar, ve Ts. Batdorj vd. ed. *Mongol Khel Sudlal*. C. I. Mongol ulsın ikh surguul, 2022.
- Türkdoğan, Orhan. “Türk Toplumunda Sanayinin Gelişimi.” *Milli Eğitim ve Kültür*, no. 6, 1981, ss. 5-22.
- Vovin, A. “A Sketch of the Earliest Mongolic Language: the Brāhmī Bugut and Khüis Tolgoi Inscriptions.” *International Journal of Eurasian Linguistic*, no. 1, 2019, ss. 162-197.
- Vovin, Alexander. “An Interpretation of the Khüis Tolgoi Inscription.” *Journal Asiatique*, vol. 306, no. 2, 2018, ss. 303-313.
- Wei Shu*. Zhonghua Shuju, 1997.
- Yıldırım, Kürşat. *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-juan’lar*. Yeditepe, 2015.
- Yıldırım, Kürşat. “Juan-juan’ların Dili Üzerine-I.” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, no. 214, 2015, ss. 141-148.
- Yıldırım, Kürşat. “Juan-juan’ların Dili Üzerine-II.” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, no. 215, 2015, ss. 109-118.
- Yıldırım, Kürşat. “Taspar Kagan ve ‘İlk Tercüme Faaliyetleri’ Üzerine Bazı Notlar.” *Dil Araştırmaları*, no. 19, 2016, ss. 37-52.
- Yıldırım, Kürşat. *Uygur Kağanlığı (744-840)*. Selenge, 2021.
- Yıldırım, Kürşat. “Yeni Tang Kitabı’ndaki ‘Kırgızlar’ Bölümünün Tercümesi.” *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, no. 433, 2023, ss. 48-53.
- Zhou Shu*. Zhonghua Shuju, 1997.